

Lerchné dr. Egri Zsuzsa

Anyanyelv

felsősöknek

6

Lerchné dr. Egri Zsuzsa

Anyanyelv felsősöknek

Tankönyv **6.** osztályosoknak

Tizenötödik, változatlan kiadás

Mozaik Kiadó – Szeged, 2018

Beköszöntő

Kedves

(Kérek, írd a pontozott vonalra a nevedet!)

Örülök, hogy ismét találkozunk. Bizonyára nőttél, fejlődted, okosodtál. Nem csoda, hiszen már hatodikos vagy, nem a legfiatalabb a felsősök között! Vegyük számba, mi vár rád az idén! A korábbiánál nagyobb felelősséggel kell dolgoznod, hogy bátran szólalj meg, helyesen írsz, hatásosan fogalmazz. A tanév során sok érdekes ismeret és izgalmas feladat vár rád. Fontos, hogy bízz magadban! Hidd el, a követelmények nem haladják meg a képességeidet! Ha valami mégis nehezebben megy, kérhetsz és kaphatsz segítséget.

Taneszközeid újak, mégis ismerősek: lesz tanulásra serkentő tankönyved, azt követő munkafüzeted, tudásszintmérőd. Bizonyára használsz *A magyar helyesírás szabályai* című segédkönyvet, ismered a közmondásokat és szólásokat tartalmazó kézikönyveket is. Jó hasznát veszed egy általános lexikonnak, értelmező szótárnak és a *Magyar szókincstárnak*. Megtálalhatod őket az iskolai könyvtárban. Látogass el oda gyakran, nem vész kárba az ott eltöltött idő! A nyomtatott anyagokon kívül érdemes rendszeresen igénybe vened az internet (világháló) nyújtotta lehetőségeket is.

A jó eredmény eléréséhez alkalmazd hatodikban is az eddig bevált módszereket! Vedd komolyan a tankönyv útmutatásait (Emlékeztető, Új kérdés, Tanulnivaló stb.), forgasd gyakran a kislexikont! Előbb mindig a szóbeli leckét tanuld meg, gyűjts valamennyi szófajhoz saját példákat, utána végezd el az írásbeli feladatokat! Soha ne hagyd el az önellenőrzést! Légy mindenben igényes, alapos, pontos!

Mindehhez jó egészséget, kellő szorgalmat és sok-sok örömet kíván:

Zsuzsa néni

Bevezetés a jelek világába

*Hogyan jelzik az indiánok
a veszélyt?
Milyen jellel tudatja a telefon,
hogy a hívott fél mással beszél?
Miről tudja a katona, hogy
tisztelegnie kell?
Mire jók a különféle jelek?
Megtudod, ha figyelmesen
tanulmányozod a következő
fejezetet.
Aki ügyes, ki is egészítheti
saját példáival a tananyagot!*

Vannak maguktól értetődő, természetes jelek, amelyeknek a jelentését az emberek tapasztalati úton ismerték meg. Ezek megfigyelése és megfejtése segített sok akadály leküzdésében, a kedvező vagy kedvezőtlen változásokra való felkészülésben.

A *természetes jelek* szinte előre hírt adnak a jelenségekről, tehát a jel és a jelentés között szoros összefüggés van.

Természetes jelek:

- forró a fejed, piros az arcod —> lázas vagy
- dörög, villámlik —> vihar lesz/van
- fenyőfa-árusítás a piacon —> a karácsony közeleg

A másik csoportba azok a jelek tartoznak, amelyek nem állnak oksági kapcsolatban a jelentésükkel. Ezeket az emberek találták ki, használatukban megegyeztek. Ezek tehát *egyezményes jelek*. A nemzetközileg elfogadott táblák, jelzések útmutatásai révén eljuthatunk bármilyen tervezett úti célhoz, nem iszunk fogyasztásra alkalmatlan vizet. Más jelek előre tájékoztatnak arról, hogy hol mi tilos. Kiismerjük magunkat a térképeken, kijárat helyett nem a bejáraton próbálunk távozni. Az egyezményes (mesterséges) jeleket persze meg kell tanulnunk, hogy használni tudjuk őket. Néhányat megtalálsz az alábbi táblázatban.

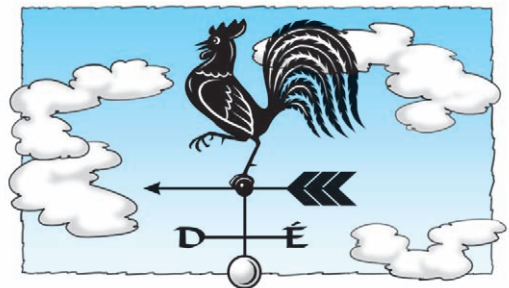
NEMZETKÖZILEG ÉRVÉNYES EGYEZMÉNYES JELEK	
KRESZ-jelek	
Képjelek	
Matematikai jelek	+, -, %, =, m ² , dm ³
Térképjelek	
Bizonyos betűk	I = információ, M = metró, H = kórház

Az *egyezményes jelek* közé tartoznak egy-egy nyelv szavai is. Ezek azonban pl. a matematikai jeleknél szűkebb körben érvényesek, hiszen csak az azonos nyelvet használók értik meg a jelentésüket. A magyar nyelvben a szóval egyenértékű állandósult kifejezésnek is van széles körben ismert jelentése. Például: *Az alma nem esik messze a fájától.* = *A gyermek hasonlít a szüleiére.*

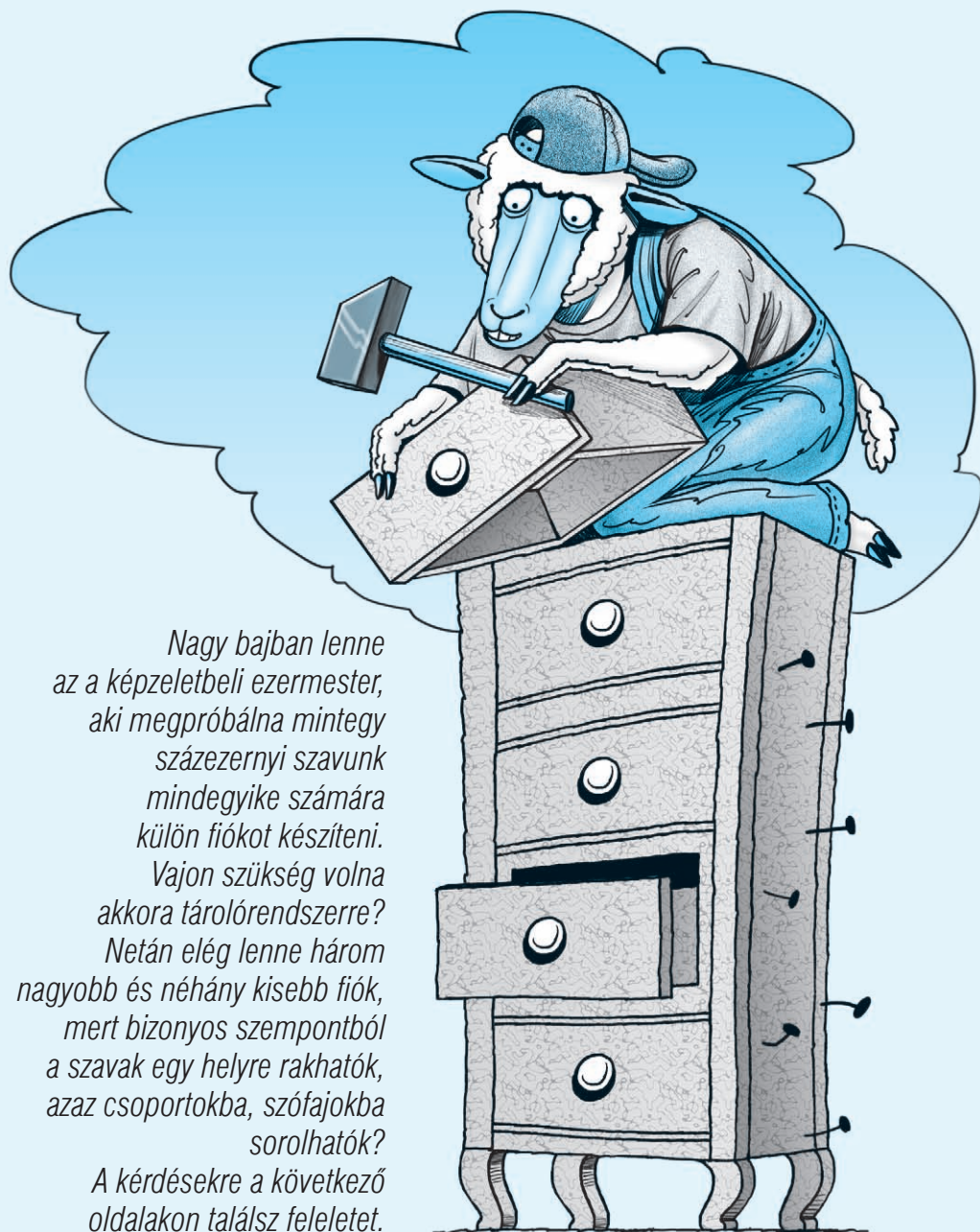

Jó, ha tudod

A jelek egy része **természetes** (forog a szélkakas —> fúj a szél), másik része **egyezményes, mesterséges**. Vannak nemzetközileg használt egyezményes jelek (*térképjelek*), és olyanok, amelyeket csak szűkebb körben ismernek (*egy-egy nyelv szavai*).

Az alapszófajok

Nagy bajban lenne az a képzeletbeli ezermester, aki megpróbálna mintegy százezernyi szavunk mindegyike számára külön fiókot készíteni.

Vajon szükség volna akkora tárolórendszerre? Netán elég lenne három nagyobb és néhány kisebb fiók, mert bizonyos szempontból a szavak egy helyre rakhatók, azaz csoportokba, szófajokba sorolhatók?

A kérdésekre a következő oldalakon találsz feleletet.

A visszaható névmás

Emlékeztető

A visszaható névmás főnevet helyettesít.

Új kérdés

Mi a sajátossága a visszaható névmásnak?

A Bölcs *magában* bízik.

(Virág Benedek: A Bölcsről)

Nagyon szeretlek, hisz *magamat* szintén
nagyon meg tudtam szeretni veled.

(József Attila: Gyermekké tettél)

– Ezért nekiünk együtt kell világgá mennünk.
Mert képzeld csak el, mi volna, ha *magad*
térnél haza, és az anyám meg Anna meg
Berki úr meg mindenki ott állna előtted, és
szemrehányóan faggatna: „Dingó, hol hagy-
tad Andit?”

(Danilo Kiš; ford. Ács Károly:
A napfényben fürdő kastély)

Amint láthattuk a példákából, a *mag* névmással és ragos alakjaival valamit ki akarunk emelni. Máskor azt mutatjuk meg, hogy a cselekvő viselkedése önmagát érinti, cselekvése önmagára hat vissza. Például: Ne kérsd *magad* (*magadat*)!

Tanulnivaló

A **visszaható névmást** akkor használjuk, ha valakinek vagy valaminek a cselekvése önmagára hat (Megütöttem *magam*.), vagy ha a cselekvőt hangsúlyozni kívánjuk (Én *magam* megyek oda). Kifejezhetünk vele egyedülletet is (*Magam* vagyok.). A mondatban ragos (*magunkat*) és ragtalan alakja (*magad*) egyaránt előfordulhat.

A VISSZAHATÓ NÉVMÁS

	Egyes szám	Többes szám
1. személy	<i>magam</i>	<i>magunk</i>
2. személy	<i>magad</i>	<i>magatok</i>
3. személy	<i>maga</i>	<i>maguk</i>

Okoskodó

1. Milyen hasonlóságot veszel észre a személyes névmás, annak ragozott alakjai és a visszaható névmás között?
2. Mikor személyes, mikor visszaható a *maga* névmás?

Csak *magában* bízom.

Magam teljesen elbizonytalanodtam ekkora árukínálat láttán.

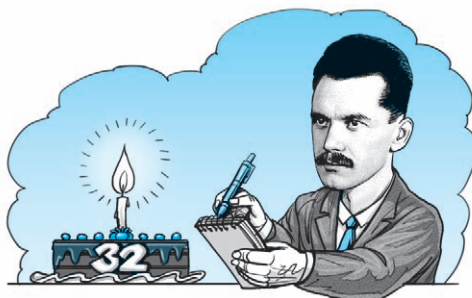
Csak rágom *magam*, nem tudok dönteni.

3. Vizsgáljuk meg, hogy milyen névmás található József Attila *Születésnapomra* című versében!

*Harminckét éves lettem én –
meglepetés e költemény
csecse
becse:*

*ajándék, mellyel meglepem
e kávéházi szegleten*

magam
magam.

Kommunikációs ismeretek

A visszaható névmás olykor hangsúlyt ad közleményeinknek (*Mostanában olyan undoknak érzem magamat.*). Visszaható ige mellett viszont fölösleges kitenünk ezt a névmást (*mosakszom, fészülködöm*).

Nem árt tudni

Anyanyelvünkben a visszaható névmás előfordul szótári alapelakjában is, toldalékoltan is. Mi a szabály erre az állatok tanult idegen nyelvekben? Mutasd be példákkal együtt!

Feladat

Írj egy rövid önjellemzést, amelyből kiderül, hogy milyennek látod magad!

.....

.....

.....

.....

.....

A kölcsönös névmás

Emlékeztető

Kölcsönös névmással egyszerre két vagy több főnevet tudunk helyettesíteni.

Új kérdés

Miért egyszerűbb a kölcsönös névmás használata, mint a botladozó szóismétlés vagy a fölösleges szószaporítás?

Szines Géza várta, hogy egymásnak esnek itt az utcán, de aztán hirtelen megfordultak, és bementek a házba. Olyan békésen, mintha odafent egymással teáznának.

(Mándy Iván: Kék dívány)

A kölcsönös névmás azt fejezi ki, hogy két vagy több személy cselekvése kölcsönösen hat egymásra, vagyis az egyiké a másikra, a másiké pedig az egyikre.

Feladat

Mondd el, hogy mit látsz a képen!
Ahol csak tudsz, használj kölcsönös névmást!

Tanulnivaló

A **kölcsönös névmás** főnevet helyettesít, ha több személy cselekvése kölcsönösen egymásra irányul. Kölcsönös névmásunk egy van, az *egymás*, amely a mondatban ragtalanul (*egymás*) és raggal (pl. *egymással*) is előfordulhat.

Nem árt tudni

A magyarban, mint tudjuk, csak egyetlen kölcsönös névmás van. Hány szóval fejezik ki az egymásra hatást az általatos tanult idegen nyelveken?

Kommunikációs ismeretek

A túlságosan bonyolult fogalmazást egyszerűbbé tehetjük kölcsönös névmással.

Például: *Az egyik messze került a másiktól, a másik pedig messze került az egyiktől.*

A mondat kölcsönös névmással így hangzik: *Messze kerültek egymástól.*

Feladat

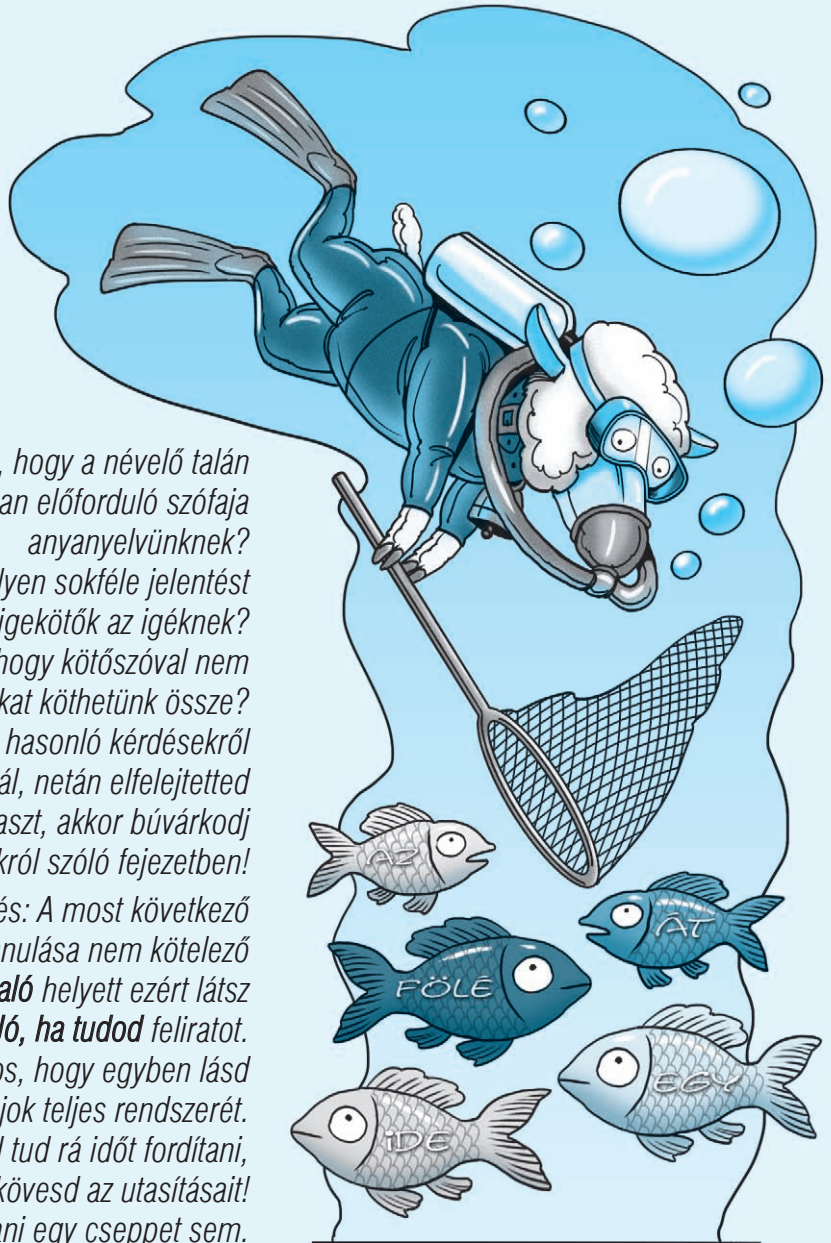
Keress olyan idézetet, amelyben kölcsönös névmás található! Zárójelben add meg a forrását: szerzőjét, címét!

A viszonyszók

*Tudod-e, hogy a névelő talán a leggyakrabban előforduló szófaja anyanyelvünknek?
Tudod-e, milyen sokféle jelentést kölcsönöznek az igekötők az igéknek?
Tudod-e, hogy kötőszóval nem csak szavakat köthetünk össze?
Ha ezekről és hasonló kérdésekről még nem hallottál, netán elfelejtetted a választ, akkor búvárkodj a viszonyszókról szóló fejezetben!*

*Megjegyzés: A most következő két fejezet megtanulása nem kötelező az idén. **Tanulnivaló** helyett ezért látsz **Jó, ha tudod** feliratot.*

Mégis fontos, hogy egyben lásd a szófajok teljes rendszerét. Ha a szaktanárod tud rá időt fordítani, kövesd az utasításait! Nem fog ártani egy cseppet sem.

Emlékeztető

A névutó körülményt (időt, helyet, módot stb.) fejez ki.

Új kérdés

Miben hasonlít a most tárgyalandó névutó az előbbi szófajokra?

Szergej úr a térkép beható vizsgálata *után* úgy gondolta, az volna a legjobb, ha a Léna-öböl partvonalán indulnának el, úgy hogy megkerülik a torkolat nehezen járható környékét, mert bár a víz még jég *alatt* van, keserves lenne az útjuk a torkolatok szövevényében. A télen *át* összegyűlemlett jégtáblák itt roppant torlaszokat formálnak, melyek *főlé* igazi jéghegyek magaslanak, s ez mint látvány nagyon festői, csak éppen fáradtságos volna kerülgetni.

(Jules Verne; ford. Bartócz Ilona:
Cirkuszkocsival a sarkvidéken át)

A kiemelt szavak az előttük lévő névszókkal együtt valamilyen körülményt fejeznek ki. Ebben hasonlítanak az egymagukban álló határozószókra és határozói igenevekre. Abban viszont különböznek tőlük, hogy csak névszóval (*jég alatt*), ritkábban ragos névszóval (*a télen át*) együtt teljesedik ki a jelentésük.

Jó, ha tudod

A **névutók** egy része, amint a nevük mutatja, ragtalan névszókhöz kapcsolódnak (*a ház mögött*), másik részük viszont ragos névszó előtt áll (*keresztül a városon*).

Helyet jelent: *alatt, alá, alól, fölött, fölé, fölül, között, közt, mellé, után, át stb.*

Időt jelent: *óta, múlva, keresztül, alatt, között, körül stb.*

Egyéb viszonyt jelent: *együtt, miatt, révén, által, ellenére, részére, gyanánt stb.*

Névutóval kifejezhetünk három irányt: a fa *alól*, a fa *alatt*, a fa *alá*.

A *felé* névutó csak akkor helyes, ha helyet vagy időt jelent.

Például: *Öt óra felé* már hűvösödik. (idő) Az érdeklődők a *múzeum felé* tartanak. (hely)

Kerülendő a *-nak, -nek* rag helyett használt *felé*.

Kifogásolható: *Benyújtottam a pályázatomat az igazgatóság felé.*

Kívánatos: *Benyújtottam a pályázatomat az igazgatóságnak.*

Újabbban terjed a „négy óra magasságában” féle modorosság is.

Így helyes: *négy óra körül* vagy *négy óra felé*.

A névutót és a névszót különírjuk: *ágak közé*.

Az igekötő

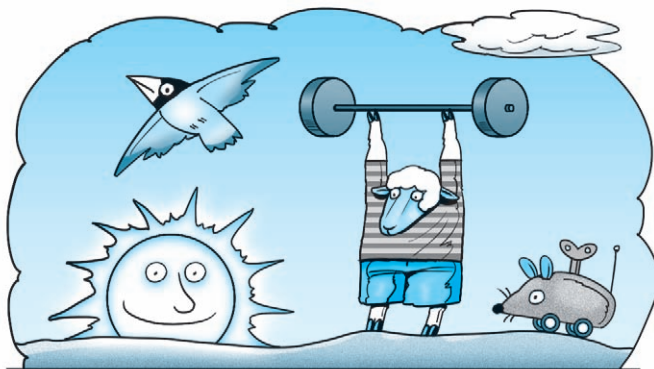
Emlékeztető

Az igékhez és a belőlük származó más szófajokhoz gyakran kapcsolódnak igekötők.

Új kérdés

1. Milyen igekötős igék jutnak eszedbe a képről?
2. Írd le a gyűjtött igekötős igék felszólító mód, jelen idő, E/2. személyű alakjait!
3. Idézd föl az igekötő helyesírásának a szabályait!

Okoskodó

Hogyan befolyásolják az igekötők az igék jelentését?

*Én nem mehetek **el** innen sehova-sehova, [...]*

*Én **megtaláltam** azt a pontot, legalább is önmagam számára.*

Ez a föld az, amelyen élünk:

a sziksós pusztá, a ragadós televény, a szaladó homok [...]

s a tízmillió magyar, aki benne él.

Hogy szép-e a mi hazánk, szebb-e, mint másoké,

nem tudom, nem is keresem:

hogy fegyverrel hódítottuk, vagy munkával szereztük,

***beköltöztünk-e**, vagy a földből nőttünk:*

mindegy ma már – egyek vagyunk vele.

*Napunk közös a többiekkel, de a mi csúráinkat is **felébreszti**,*

*a felhők **elszállnak** felettünk, de esőjüktől a mi füveink is nőnek: [...]*

*gondjaim **lehúznak** a földre, vágyaim **fölemelnek** a felhők fölé, [...]*

***ide** kell hoznunk mindent, ami szép, ami jó, ami nemes és amit érdemes.*

(Veres Péter: Én nem mehetek el innen)

A *fel, le, ide, be, meg* stb. igekötő az igéhez (*mehetek, találtam*) vagy az igéből képzett más szóhoz (*hoznunk*) kapcsolódik. Szerepe sokféle. Az alapszó jelentését módosítva megmutatja például a cselekvés irányát (*mehetek el, beköltöztünk, ide kell hoznunk*), eredményét (*megtaláltam, felébreszti*). Van olyan igekötő is, amely megváltoztatja setleg átvitt értelművé is teszi az ige jelentését (*gondjaim lehúznak, vágyaim fölemelnek*).

Az igekötők helyesírása attól függően változik, hogy az igéhez képest hol helyezkednek el.

Jó, ha tudod

Az **igekötő** olyan viszonzó, amely módosítja, ritkábban megváltoztatja az igének vagy a belőle származó más szófajoknak a jelentését. Például: *lefut, áttérés*.

Leggyakrabban használt igekötőink: *abba, alá, át, be, bele, benn, egybe, el, ellen, előre, fel, félbe, félre, felül, fenn, hátra, haza, hozzá, ide, oda, össze, rá, rajta, széjjel, szembe, szerte, szét, tele, tova, tovább, túl, újjá, újra, utána, végbe, végig, vissza*.

Az igekötő helyesírása:

1. Egybeírjuk az igekötőt az igével, ha előtte áll: **abbahagy, beszegi**.
Egybeírjuk az igekötőt az igéből képzett szavakkal is: **kijárat, visszatérés**.
2. Különírjuk az igekötőt az igétől, ha utána áll: *hagyd **abba**, szegjétek **be**, nem megyek **ki***.
3. Különírjuk az igekötőt az igétől, ha közöttük egy vagy több szó áll: **bele** *se szeretnék nézni*.
4. Egymás közt kötőjellel (*ki-ki*), az igével pedig egybeírjuk az ismétlődő igekötőket: *ki-kinéz*. Egymás közt kötőjellel (*le-föl*), de az igétől különírjuk az ellentétes jelentésű igekötőket: *le-föl járkál*.
5. Az igekötős szót a szóhatáron választjuk el: *meg-áll, át-ismételni*.

További kérdések

1. **Hogyan módosítja az igekötő az ige jelentését, hogyan befolyásolja a lefolyását?**
Megmutatja a cselekvés irányát: *néz* → *hátranéz*, *fordul* → *visszafordul*.
Utal a cselekvés kezdetére: *lódul* → *nekilódul*, *mozdít* → *megmozdít*.
Utal a cselekvés eredményére: *nevel* → *fölnevel*, *vizsgázik* → *levizsgázik*.
Befejezetté teszi a cselekvést: *varr* → *megvarr*, *szánt* → *felszánt*.
Mozzanatos, rövid ideig tartó cselekvést jelent: *néz* → *benéz*, *pillant* → *belepillant*.
A cselekvés pillanatnyi voltát jelenti: *villant* → *felvillant*, *tapint* → *meztapint*.
A cselekvés huzamosságát mutatja meg: *kapál* → *megkapál*, *elidőzik*, *elbeszélget*.
Utalhat a cselekvő hibázására: *sóz* → *elsóz*, *szerepel* → *leszerepel*.
Utalhat kedveskedésre: *ölel* → *átölel*, *puszilgat* → *összepuszilgat*.
2. **Hogyan változtathatja meg az igekötő az ige jelentését, hogyan hoz létre új szót?**
Konkrét jelentés: *a tej összement* = megtúrósodott, megromlott.
Átvitt, metaforikus jelentés: *kibeszél* valakit = rosszat mond róla, pletykál.
Pozitív értékelést, felnagyítást jelent: *felnéz* valakire = becsüli, nagyra értékeli.
Negatív értékelést, lekicsinylést fejez ki: *lekezel* valakit = megaláz, semmibe vesz.
3. **Mire figyelj még igekötő használatakor?**
Ne cseréld föl az igekötőket! Nem *feloltjuk* a lámpát, hanem *leoltjuk*.
4. **Milyen lehet az igekötő a hangalak és a jelentés szempontjából?**

egyjelentésű
el, ki

többjelentésű
alá (nu. is), tovább (hsz. is)

rokon értelmű
szerte, szét

ellentétes jelentésű
oda – vissza

Tartalom

TANÉV ELEJI ISMÉTLÉS

Nyelv és kommunikáció	7
Hangtan és helyesírás	8
A szó szerkezete és jelentése	10
Mondatok, mondatfajták	11
Szöveg és szövegértés	12

SZÖVEGÉRTÉS, SZÖVEGALKOTÁS

Szóbeli szövegek I.	15
Szóbeli szövegek II.	17
Kommunikáció, kommunikációs helyzet	18
Kommunikációs gyakorlatok	21
Írott szövegek értelmezése	22
A szövegértést nehezítő körülmények	26
Az átfutástól a szöveg birtokba vételéig	30
Amíg az ötletből szöveg lesz	33
Rövidebb digitális szövegek	35

BEVEZETÉS A JELEK VILÁGÁBA

Jel és jelentés	39
A nyelvi jel	41
Szókincsünk rétegződése	43
A beszélt nyelvi metafora	46

AZ ALAPSZÓFAJOK

A szófajok	49
A főnév	50
A főnév helyes használata	54
A melléknév	59
A melléknév helyes használata	61
A számnév	64
A számnév helyes használata	65
A névmás	68
A személyes névmás	69
A visszaható névmás	72
A kölcsönös névmás	74
A mutató névmás	75
A kérdő névmás	77
A vonatkozó névmás	78
A határozatlan és az általános névmás	81
A határozószó	83
A névszók és a határozószók (Részösszefoglalás)	86
Az ige	89
Igemódok, igeidők	92
Az általános és a határozott ragozás	96
Az ige helyes használata	99
A főnévi igenév	103
A melléknévi igenév	104
A határozói igenév	106
Az igeik és az igenevek (Részösszefoglalás)	108

A VISZONYSZÓK

A névelő	111
A névutó	113
Az igekötő	114
A segédige	116
A kötőszó	117

A MONDATSZÓK

A módosítószó	121
A kapcsolatjelölő mondatzó	122
Az indulatszó	124
A viszonyzó és a mondatzó (Részösszefoglalás)	125

TANÉV VÉGI ISMÉTLÉS

Jelek, nyelvi jelek, szókincs	127
Szófajaink rendszere	128
Helyesírás és igényes nyelvhasználat	130
Szövegértés, szövegalkotás	131
Függelék	133
Kislexikon	138

A tankönyv szerzőjének szövegeit névmegjelölés nélkül közöljük.

Kiadja a Mozaik Kiadó, 6723 Szeged, Debreceni u. 3/B, Tel.: (62) 470-101
E-mail: kiado@mozaik.info.hu • Honlap: www.mozaik.info.hu
Felelős kiadó: Török Zoltán • Műszaki szerkesztő: Tánczos Enikő
Készült az Innovariant Kft.-ben, Szegeden • Felelős vezető: Drágán György
Terjedelem: 13,14 (A/5) ív • 2018. május • Tömeg: 260 g • Raktári szám: MS-2186U